

Înscrierea siturilor românești în Lista patrimoniului mondial

Ioan OPRIȘ

Abstract

Romania has recorded 8 wooden churches, 7 fortified churches, 6 Dacian fortresses, 8 churches with exterior mural painting from Moldova, a medieval city of Sighișoara, an orthodox monastery of Horezu from Oltenia and the Danube Delta Biosphere Reserve into the *World Heritage List*. By their number, value, and expressiveness Romania has been rightly placed amongst the regional powers. The monumentality, the spectacularity and the splendor are found in each item recorded in the list on equal terms with quality, maintenance, community servitudes, active conservation and, respectively, with the subject of protection and prevention of major risk factors.

Keywords: natural and cultural heritage, World Heritage List, monuments, valorization.

În cea mai desăvârșită simfonie monumentală, culturală și naturală a lumii, la care au conlucrat și continuă să conlucreze toate națiunile, prezentată pe libretul patrimoniului mondial UNESCO, România figurează între marile puteri. Țara este reprezentată prin 8 biserici de lemn, 7 biserici evanghelice fortificate, 6 cetăți dacice, 8 biserici cu pictură murală exterioară din Moldova, orașul medieval Sighișoara, mănăstirea ortodoxă Horezu din Oltenia și Rezervația Biosferei Delta Dunării. Între cele 193 de țări, care sunt reprezentate prin 1073 de monumente, România ocupă un loc important¹.

Lista siturilor din patrimoniul mondial este în creștere: în 2004 erau 754 de situri (582 de situri culturale, 148 de situri naturale, 23 de situri mixte)², repartiția acestora pe continente favorizând Europa, ceea ce a determinat o strategie de recuperare, urmărită cu insistență de UNESCO prin Comitetul Patrimoniului Mondial (WHS).

Dacă am încerca o comparație – riscantă în mai multe direcții –, am putea pune în evidență alăturarea monumentelor din România cu Catedrala Burgos, Bursa Mătășii din Valencia și podul Colgante din Bilbao (Spania); cu cetatea Valetta; templele megalitice de la Gozo; Hagar Qim și Tarxien (Malta); cu centrul Bahai din Haifa, cetatea Masada și Ierusalimul (Israel); cu complexul

¹ Vezi în National Geographic, *Patrimoniul mondial UNESCO. Situri naturale și culturale*, vol. 2 (București: Litera, 2017), 53-56.

² Prezentate la a 28-a Sesiune a Comitetului Patrimoniului Mondial, la Suzhou, China, într-o impresionantă expoziție (26 iunie-15 iulie 2004).

Petra din Munții Jebel Arun (Iordania) ori cu grădinile de pe Marele Canal din Suzhou (China); cu ansamblurile arheologice de la Trier (Germania) ori cu cele de la Agrigent și Siracuza (Sicilia). Nu riscăm însă comparații de acest gen din simplul argument rezultat de pe urma înțelegerii de fond a criteriilor de selecție în prestigioasa *Listă a patrimoniului cultural mondial* (WHL), între acestea diversitatea, unicitatea și reprezentativitatea, apoi starea de conservare și integrare în viața comunităților – conștient, activ și protectiv – ocupă un loc central³.

Privind atent și corect situația României – țară care înainte de anul 1989 nu avea înscris niciun obiectiv în WHL –, observăm un important efort de recuperare rapidă și benefică, dovedind responsabilitate și previziune! O primă constatare obiectivă: România este o țară bogată sub aspect arhitectural, arheologic, istoric, artistic, numeroase sinteze patrimoniale justificând onorabila poziție în WHL. Selecția operată pe patrimoniul său cultural și natural – prin specialiști cu notorietate universală (Jean-Jacques Cousteau, Metchild Rösler) – reținând expresii semnificative, unice și simbolice. Prin numărul și valoarea bunurilor culturale, prin expresivitatea lor, România se plasează, pe drept, între puterile regionale. Monumentalitatea, spectaculozitatea, senzaționalul se regăsesc în fiecare poziție înscrisă în WHL, rămânând însă deschise tema calității, a întreținerii, a serviciilor comunitare, a conservării active, a protecției și a prevenției factorilor de risc major.

Acestea au fost posibile doar în urma unei sistematice acumulări de ordinul cunoașterii teritoriului și al investigației de lungă durată asupra siturilor și monumentelor istorice, dar mai ales determinate de desăvârșirea proiectului unio-nist în anul 1918. Perioada care a urmat, prin lideri de școală națională: în arheologie – Vasile Pârvan și școala sa, de istorici, ca Dimitrie Onciul, Alexandru Lapedatu, Ștefan Ciobanu; la monumente – Nicolae Iorga și un grup valoros al arhitecților de la Comisiunea Monumentelor Istorice, Ștefan Balș, N. Ghika-Budești, Horia Teodoru, Emanoil Costescu ș.a.; în biologie – Grigore Antipa, Alexandru Borza, Iosif Lepși, iar pentru evaluarea componentelor artistice – Coriolan Petranu, I. D. Ștefănescu, George Oprescu, Virgil Vătășianu, V. Brătulescu, în timp ce aspectele etnografice le-au susținut Al. Tzigara-Samurçaș, Romulus Vuia, iar Dimitrie Gusti le-a sistematizat vizionar. Acumulările științifice sunt cele care au permis dezvoltări postbelice în toate profilurile prin contribuția învățaților amintiți, care au reușit să treacă peste rigori absurde

³ Participarea la reuniunile WHC de la Budapesta (2002), Paris (2003), Suzhou (2004), la reuniunile Consiliului Europei și UNESCO de la Anvers (1993), Paris (1993, 1994, 2001), Madrid, Essen (1994) și ale unui grup de experți UNESCO pe tema înscrierii în WHL (Livadia, 2009) ne-a oferit șansa înțelegerii unora dintre mecanismele prin care funcționează selecția.

ideologice și să convingă autoritățile asupra unor lucrări magistrale în arheologie, arhitectură, etnografie și artă, inclusiv în privința conservării (parțiale) a resurselor naturale. În temeiul acestei continuități – ușor de observat și de crezut, o reacție subtilă la absurd, venind din partea unei generații cu o pregătire bună și orizont larg, la vârfuri, european – în socialism s-au obținut destule rezultate meritorii care vor permite după 1989 valorificări spectaculoase. Între acestea, cercetările sistematice asupra civilizației dacice au avut în frunte un discipol al lui Pârvan, omnipotentul Constantin Daicoviciu⁴. Rezultatele acumulate în aproape șase decenii sunt cele care au condus la relevarea ansamblului fortificațiilor din Munții Orăștiei și, în consecință, înscrierea lor în WHL. În privința arhitecturilor din spațiul românesc, tot discipoli ori elevi ai liderilor generației de aur iorghiste vor fi printre susținătorii activi ai restaurărilor sistematice de ansambluri religioase și civile (din Bucovina îndeosebi, dar și din Transilvania și Oltenia, Moldova și Muntenia, din Dobrogea), permițând abia la vremea libertății înscrierea celor mai valoroase – începând cu bisericile fortificate și cele cu pictură exterioară, cu Călnicul, Prejmerul, Biertanul, Moldovița, Sucevița, Dragomirna, Voroneț, cu Horezul și cetatea Sighișoarei – în prestigioasa listă mondială. Fără lucrările magistrale ale lui Virgil Drăghiceanu, Gh. Balș, N. Ghika-Budești, V. Vătășianu, Gr. Ionescu și fără sesizarea valorii lor de excepție de învățați europeni (Paul Henri, Henri Focillon, Karl Romstorfer, Igor Strzygowski ș.a.), dar și în afara restaurării exemplare din anii '60-'70 ai veacului trecut, această decizie internațională (și de recunoaștere a atâtor valori științifice și a practicilor de restaurare) n-ar fi fost posibilă. La orizontul anilor '80, realizările și deopotrivă demersul academic al elitelor culturale – cu Vasile Drăguț, Corina Nicolescu, Dan Hăulică, Dan Grigorescu, Radu Florescu, Răzvan Theodorescu – anunțau acceptul forurilor internaționale, neluat însă în seamă de puterea politică de atunci.

Punctul important în geografia culturală a României, bisericile de lemn – în anii '30, cu un număr de peste 2000, mult diminuat în urma unui proces rapid de înlocuire cu edificii noi, mai reprezentative în viziunea comunităților – au oferit WHL opt bunuri culturale, alese exclusiv din Maramureș. Exclusivitatea este motivată doar în parte de valoare, mai cu seamă contând cercetările multiple, activismul constructiv exemplar al meșterilor și susținătorilor, dar și un plus de cunoaștere și recomandare. De la lucrările lui Atanasie Popa, Marius Porumb, C. Petranu, I. D. Ștefănescu, V. Vătășianu, M. Dăncuș, Ana Bârcă, Anca Pop, la lucrările unor specialiști străini – toate vădesc efortul științific

⁴ Punctual, asupra evoluției cercetărilor, vezi și la Ioan Opreș, „Historical Account of the Archeological Researchers Concerning the Daco-Getic Culture and Civilization”, în *The Dacians. Catalog* (Billing Art Gallery, Great Britany, 1980).

consistent în a stabili caracteristici care să le distingă calitățile unice constructive și decorativ-artistice. Alegerea lor a corespuns și opțiunilor naționale: biserica maramureșeană a cucerit ca un brand de țară (ca la Drumul Carului-Moieciu, județul Brașov, la Alba Iulia, Constanța-Siutghiol etc.), inclusiv în afara României, SUA, Canada, Australia, America Latină. Privite în context de vecinătate, în Slovacia (8), Polonia (9), Ucraina (16), bisericile maramureșene leagă, într-un lanț cultural, centrul Europei de extremitatea scandinavă și cea adriatică, amintind valorile pierdute astăzi ale civilizației lemnului⁵.

Evaluată în excepționalitatea și unicitatea ei, Delta Dunării completează în mod desăvârșit *Lista* românească. Și în acest caz, ilustra contribuție avangardistă a lui Grigore Antipa și a celor din școala sa, demonstrează ce importanță are cercetarea aplicată, vizionară, oferind resurse de viață și de dezvoltare durabilă. Privită ca terminus al fluviului, Delta Dunării e prezentată însă prea simplist, rămânând în afara evaluării șirul de situri și monumente istorice și de așezări generate de Dunăre.

Din succinta prezentare a componentelor WHL din România rezultă că monumentele reținute ne reprezintă în mod cuprinzător, bine distribuite în arealul național, că aspectele lor de excepționalitate, monumentalitate, unicitate, senzațional și spectaculozitate reies cu prisosință, recomandând țara și teritoriul acesteia, dar și că, în intervalul scurt scurs de la înscrierea lor (de ordinul a doar două decenii la cele mai multe), problemele care decurg din relația inconturbabilă cu teritoriul și chibzuința în valorificarea/revitalizarea lor s-au accentuat, iar unele au crescut în consecințe costisitoare și cer rezolvări grabnice. În afara rezolvării acestora, factorii de risc sporesc, uzura se accentuează, iar pericolul declasării devine vizibil. Așadar, relația cu teritoriul imediat, vecinătățile producătoare de efecte și managementul monumentelor trebuie atent evaluate pentru a stabili nu doar diagnosticul, ci și remediile. Cazurile celor 7 poziții ocupate de România diferă, dar se și aseamănă sub anumite unghiuri de observație, toate însă cerând analize profesionale, o relație constantă a responsabililor (Cultură, Mediu, Administrație) cu autoritățile și comunitățile locale, proiecte și planuri pe termene scurte și lungi⁶. Pentru arheologie – și cetățile dacice pretind o abordare unitară, nu una concentrată doar pe capitala Daciei, de la Grădiștea Muncelului – rezolvarea găsită la

⁵ Vezi la Mihai Dăncuș, George Cristea, *Maramureș – un muzeu viu în Centrul Europei* (București: Editura Institutului Cultural Român, 2000).

⁶ Orientativ, pentru abordarea unor situații similare, la Robert Pickard, specialist englez în planificarea teritoriului, conservarea monumentelor și măsuri legislativ/organizatorice de profil, în lucrarea aflată sub redacția sa, *Management of Historic Centres* (London & New York: Spon Press, 2001).

ansamblurile megalitice din Malta este capabilă de a oferi soluții: de protejare propriu-zisă, de conservare-restaurare-muzeologizare și de prezentare la un nivel superior. Soluțiile au ca izvor rezultatele cercetării de teren, delimitări precise ale vestigiilor, avansate de arheologi și rezolvate prin colaborarea dintre arheologi, arhitecți și muzeografi. Evaluând starea fizică a vestigiilor, factorii climaterici și geografici, propunerile au stabilit o ecuație firească între ce și cum se conservă *in situ*, muzeologizarea prin construcții noi adecvate și reconstituirile muzeotehnice din expoziția Muzeului Național de Arheologie de la La Valetta.

Care este situația noastră? Parțialitatea abordării și întocmirii unui master-plan al vestigiilor – distribuite pe o arie foarte întinsă și cu căi de acces problematice, fără amenajări expoziționale (nici măcar la Orăștie, iar la Deva, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, preluând în expoziție doar aspectele generale) –, de la care Căpâlna este exclusă, fiind în județul vecin, îngreunează vizibil o rezolvare satisfăcătoare⁷. Deși zona întregă – cu platoul Luncanilor – oferă un potențial amplu de valorizare, excluderea îndeosebi a cetăților Piatra Roșie, Blidaru, Costești dintr-o obligatorie abordare holistică, continuă să creeze serioase rezerve față de capacitatea de a administra în mod optim ansamblul fortificațiilor⁸. Ca adevărate „oglinzi istorice retrovizoare”, aceste vestigii pretind planuri incluzive pe seama localităților de pe Valea Grădiștii și de pe platou, dar și o implicare reală a comunităților, pe seama cărora au adus și produc deja importante venituri și care le și adjudecă orgolios ca moștenire. Muzeu de sit la Costești și Grădiște ar putea prelua din descoperirile arheologice, organizând totodată și un releu practic și eficient între cadrul natural – situri – și dota imaterială (tradiții, obiceiuri, folclor), iar protecția propriu-zisă s-ar instala categoric într-o zonă extrem de atractivă pentru căutătorii de comori, diminuând astfel infrafracționalitatea patrimonială⁹.

Relația cu teritoriul, vecinătățile și comunitățile o presupune și situația monumentelor religioase (17 în total) din România incluse în WHL. Derivă de aici o situație specială a majorității obiectivelor, cele mai multe așezări cu o poziție marginală, dacă nu chiar izolate. Interesează, firește, respecta-

⁷ Ca, de exemplu, la Magdalensberg (Austria), Stonehenge (Anglia), Gella (Italia) etc.

⁸ Un sprijin pentru o viziune integrată oferă Lucia Apolzan în *Carpații, tezaur de istorie* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1987), 383, iar lucrarea lui Mircea Homoro-dean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei* (Cluj-Napoca: Dacia, 1989), 50-53, tratează teme generoase pe seama valorizării unui bogat patrimoniu imaterial.

⁹ Vezi la Ioan Opriș, *Patrimoniul între lege și fărădelege* (București: Ștefadina, 2018). Rezolvarea diferendului dintre statutul de sit UNESCO și cel stabilit prin regimul ariilor naturale protejate ar trebui rapid finalizată prin cooperare, și nu prin prerogative administrative lovite sub raportul faptic de ineficiență.

rea originalității monumentelor, a integrității și a stării lor de conservare prin lucrări de întreținere curentă făcute conform normelor de către autorități strict specializate. În Bucovina, Maramureș și în centrul Transilvaniei monumentele înscrise în WHL au, în general, căi practicabile de acces, dotări pentru utilități, se bucură de o mare atractivitate și fac parte evidentă din viața comunităților. Iar în ultimul deceniu, fonduri substanțiale europene au înlesnit restaurarea, împrejmuirea și protejarea lor. Atenția deosebită de care se bucură din partea lui Transylvania Trust, a prințului Charles în special, a avut efecte benefice. Dacă la Saschiz, Câlnic și Prejmer, avem rezolvată și problema muzeistică, la Biertan aceasta este încă în așteptare. În cazul Bucovinei, colecțiile mănăstirești sunt de înalt prestigiu, în schimb o sinteză asupra monumentelor celebre nu este prezentă în recent modernizatul Muzeu de la Suceava. Câteva dintre aceste ansambluri sunt incluse în viața cotidiană a localnicilor, sprijinind veniturile acestora. La mai multe dintre acestea, s-au adăugat construcții noi, vizibil în contrast cu datele istorice, dar motivate, oarecum, de cerințele păstrării, conservării, depozitării ori expunerii patrimoniului sau de cerințele productive (ateliere). Doar într-o situație – Bârsana (jud. Maramureș) –, înregistrăm o stare improprie: marginalizarea monumentului recenizat UNESCO de interesantul și activul ansamblu monastic contemporan. Ceea ce se poate remarca, sub alt aspect, și la Horezu (județul Vâlcea), unde patrimoniul imaterial – olăritul – se prezintă într-o formulă dispartă față de impresionanta mănăstire brâncovenească, deși între cele două componente se cuvin a fi instalate armonioase legături. Deși Maramureșul beneficiază de două muzee etnografice în aer liber (Sighetu Marmației și Baia Mare), prezentarea monumentelor de lemn, specificul lor, meșterii și tehnicile arhaice, pictura murală etc. nu corespund valorii acestora și nici standardele contemporane. La Sighetu Marmației, unde se află cel mai bine organizat muzeu de arhitectură populară –, este o secție specială ce s-ar cuveni să prezinte excepționalitatea creatorilor de biserici și case din Maramureș. La fel, proiectele gestionate de UNRMIR, prin Niels Auner și Ana Bârcă, pe tema meșterilor lemnari ar trebui reactivate și permanentizate.

Traseele monastice din cele trei zone diferă mult, deși ele înscriu direct circuite culturale, poate și datorită modalităților extrem de variate de a valoriza patrimoniul cultural imaterial specific acestora. Oricum, accesele la aceste monumente sunt vizibil înlesnite de căi de comunicație mai îngrijite, iar întreținerea lor este mai bună. De la modelul – de acum clasic – al drumului pelerinilor europeni se pot, desigur, trage anumite învățăminte, din care și drumul mănăstirilor României poate beneficia. Planul general de dezvoltare, reabilitarea și întreținerea, studiul spațial de anturaj, profesionalitatea cerută

operatorilor – toate ridică respectarea calității oricărei activități, doar astfel atingând standarde superioare în valorificarea și transmiterea bunurilor de patrimoniu¹⁰.

Pe Sighișoara s-au remarcat în ultimii 20 de ani insistențele profesioniste de vârf pentru a întreține și susține orașul în limitele unei conservări pozitive. Acolo s-a investit mult și s-a lucrat bine, dr. Cristoph Machat – activ actor în Comitetul Patrimoniului Mondial, sighișorean de altfel – determinând lucrări consistente de restaurare (prin Fundația Messerschmidt) și de cercetare a culturii urbane. Susținerea generoasă din partea INP a Sighișoarei a beneficiat și de o bună înțelegere a autorităților locale, orașul producând venituri și imagine de marcă pe seama comunității¹¹. Orașul arată bine, este atractiv, dar are o mare problemă: muzeul municipal arată – în pofida stăruințelor – ca la începuturile sale! Or, o construcție nouă, potrivită la ceea ce semnifică așezarea, s-ar fi cuvenit să se înalțe deja și s-o reprezinte. Într-un alt sens, Sighișoara poate deveni centrul strategiei de coordonare pentru zona monumentelor transilvănene protejate UNESCO. Consistentele lucrări de topografie istorică coordonate de Martin Rill, ca și albumele excepționale de prezentare a patrimoniului săsesc sunt exemplare și recomandă editări la acest standard.

Calitatea excepțională de bun aparținând patrimoniului mondial aduce cu sine o vizibilitate sporită de țară, construind și întreținând un lobby gratuit pe seama acesteia. În mod direct, ea contribuie la sporirea atractivității unei regiuni ori localități, oferind o aură specială, garantată de antet. Prin prezența unor monumente și situri selectate în WHL, în jurul lor și între acestea se consolidează relee (culure) culturale, mai vechi ori identificate odată cu noul statut al acestora. Prezența lor dezvoltă direct turismul în multiple forme, cu beneficii evidente locale și generale, respectivele monumente fiind motoare de dezvoltare durabilă. Nu în ultimul rând, dacă valorificarea este de calitate – înlăturând ori diminuând kitschul și dirijând fluxuri în exces –, aceste simboluri au un mare efect educativ, inclusiv asupra comportamentelor și atitudinilor vizitatorilor. Altfel, prin exces, aglomerarea supune monumentele la uzură, la riscuri neprevăzute și, în perspectivă, sporește mult costurile întreținerii și ale exploatarei turistice moderate. Supremația turismului duce în mod direct la neglijarea protecției și incapacitatea asigurării standardelor serviciilor educative.

¹⁰ Vezi la Xerando Estévez, „Santiago de Compostela. Spain”, in Robert Pickard (ed.), *Management of Historic Centres* (London and New York: Spon Press, 2001), 240-241.

¹¹ În comparație pentru Luxemburg, Dubrovnik, dar și Riga, pentru aceasta din urmă cf. Juris Dambis, „The historic centre of Riga, Latvia”, in Robert Pickard (ed.), *Management of Historic Centres*, 194-195.

Monumentele care poartă sigla UNESCO sunt primele care impun industriei divertismentului calitatea și raționalitatea, cerințe de la care nu trebuie abdicat. A nu se uita însă – și cazul României arată deplin – că societatea contemporană se fundamentează pe competiție, o concurență internațională funcționând și în acest domeniu. Una foarte directă, acerbă, alta indirectă abil mascată. Lumea de astăzi nu exclude, ci cultivă competiția, așa că oferta se cere a fi de cea mai înaltă calitate, iar previziunea impune moderație, asigurată de un management și un marketing profesional, realist și onest.

Până la intrarea monumentelor României în WHL, vizionarii, avansați ca exponenți și experți (occidentali, niponi, chinezi, americani), dublaseră numărul înscris, identificând categorii patrimoniale noi (arheologia industrială, arhitectura vernaculară, situri memoriale, culturi agricole și viticole tradiționale ș.a.), așa că recuperarea nu trebuie privită ca o țintă numerică. Nu interesează de acum decât eventuale tentative major justificate și susținute unanim de partenerii implicați (ca în cazul monumentelor de pe Limes, conexe cu cele europene, Ansamblului Brâncuși de la Târgu Jiu), cele motivate din alte rațiuni (orgoliu, influență și joc politic, interese private) ies din calcul. Efortul principal pretinde să fie făcut pentru susținerea juridică, financiară, logistică a celor cu statut deja recunoscut.

Întreținerea coerentă, echipe profesionale de cercetare-conservare-restaurare și prezentare, protecție și pază, asigurarea căilor de acces (drumuri, parcuri) și locație corespunzătoare (hotel, motel, pensiuni), dar și muzeologizarea și patrimonializarea modernă sunt obligatorii. Cooperarea dintre cei direct responsabili (instituții centrale și locale culturale, de mediu, din administrație, servicii de ordine și pază) rămâne esențială. O structură mobilă, regională, cu echipe speciale, laboratoare zonale specializate și instalarea unui sistem eficient de regenerare a meseriilor de patrimoniu, pe care să le coordoneze un organism național specializat, ar putea asigura în mod optim programe și proiecte autorizate, prin care protecția siturilor din WHL să fie eficientă și sigură.

Generațiilor contemporane și viitoare, cu ritmuri și stil de viață, cu pretenții și opțiuni culturale în creștere și vădit schimbate, avuția cuprinsă în însemnele istoriei și artei, ca și expresiile generoasei naturi, se cuvine să li se încredințeze această excepțională moștenire nu doar ca beneficiari, ci și cu credința că o vor păstra cu prețuirea cuvenită.

Rezumat

România a înregistrat în patrimoniul mondial UNESCO 8 biserici de lemn, 7 biserici evanghelice fortificate, 6 cetăți dacice, 8 biserici cu pictura murală exterioară din Moldova, orașul medieval Sighișoara, mănăstirea ortodoxă Hurezi din Oltenia și Rezervația Biosferei Delta Dunării. Prin numărul și valoarea lor, prin expresivitatea lor, România este plasată printre puterile regionale. Valoarea universală excepțională e proprie fiecărui sit înregistrat în WHL. Sunt abordate subiectele calității, întreținerii, serviciilor comunitare, conservării active, protecției și prevenirii factorilor de risc majori.

Cuvinte-cheie: patrimoniu cultural și natural, Lista patrimoniului mondial, monumente, valorizare.